

УДК 159.923

Горбач Галина,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки і психології ННІ педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

Тарнавська Любов,

працівник психологічної служби Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ГЕНДЕРНИХ УЯВЛЕНЬ

У статті аналізуються та узагальнюються історичні наукові уявлення стосовно поняття “гендер”, розглядається історія розвитку гендерних уявлень про роль чоловіка та жінки в різні вікові періоди суспільства. Вченими зазначається вплив гендерних стереотипів, які панували в зазначені історичні періоди, на формування статево-рольової поведінки членів суспільства, зокрема жінки. Підтверджується вплив гендерних стереотипів на становище жінки в соціумі, її непримирення з роллю підпорядкованості чоловікові.

Ключові слова: *гендер, стать, гендерний стереотип, гендерна революція, статево-рольова поведінка.*

Gorbach G., Tarnawska L. Historical development of gender ideas

In the article historical scientific presentations are analysed and summarized in relation to the concept of “gender”, history of development of gender pictures is examined of role of man and woman in different age-old periods of society. Scientists are mark influence of gender stereotypes which dominated in noted historical periods, on forming of gender conduct of members of society. Influence of gender stereotypes on position of woman in society, its unreconciliation is confirmed with the role of subordination to the man.

Keywords: *gender, floor, genderstereotype, genderrevolution, gender conduct.*

Сучасний розвиток українського суспільства характеризується кардинальними змінами в усіх сферах життя. Завдяки появі та розвитку гендера в соціальній теорії, стать розглядається як інструмент соціальної детермінації (нарівні з класом, етносом, конфесією, культурою), а актуальні соціальні проблеми – влада, насильство, самоусвідомлення, свобода – постають як проблеми, пов’язані з приналежністю до певної статі. Проблеми сутності людини, її сенсу та призначення отримали завдяки гендерним дослідженням репрезентацію, представивши їх пов’язаними з соціально-статевими ролями кожного індивідуума та наявними в будь-якому суспільстві ієрархії та дискримінації за ознакою статі. Ця обставина і визначає **актуальність** нашого дослідження.

Варто зупинитися на історії гендерних досліджень у гуманітарній науці. Спочатку – у ранню епоху і, мабуть, в епоху матріархату – взагалі не було протиставлення “дозволених” і “недозволених” сексуальних зв’язків. Панував так званий “проміскуїтетний” (невпорядкований) шлюб. Зв’язок між сексуальними стосунками і народженням дітей тоді не усвідомлювався.

Перша ступінь на сходах соціального розвитку – це поділ господарських і релігійних функцій між чоловіком і жінкою. Жінка стала охоронницею вогнища і розпорядницею продовольства. Можна зазначити, що це була *перша гендерна революція* – установлення жіночої влади, матріархату. Жінка-матріарх була жорстокою царицею й одночасно жрицею первісного жіночого божества. Тоді також не настав час усвідомлення зв’язку між сексом і дітонародженням. Чоловіки бралися матріархальними володарками для сексуального задоволення і, як правило, раз у рік приносилися в жертву. Родовід у цей період вівся, природно, по материнській лінії. Проміскуїтет (інцест у тому числі) був нормою.

Далі почалася нова стадія в соціальному розвитку людства. Відбулася *друга гендерна революція* – установлення чоловічого соціального і духовного верховенства. Причини цього різноманітні – і розвиток трудових навичок, і ускладнення соціальної структури, що сталася з цієї причини, і зрушення в релігійній свідомості. У цей же час, мабуть, і відбулося встановлення когнітивного зв’язку між сексом і народженням дитини. Усе це і привело до патріархату – і,

зокрема, до родоводу по чоловічій лінії. Ця найважливіша подія відбулася в Європі приблизно у XIII столітті до нашої ери [4, с. 39].

Розвиток в античному періоді гендерних досліджень зазвичай пов'язують з іменем Платона і Аристотеля. Платон Афінецький, який жив у 427-347 рр. до н. е., у своїх працях “Бенкет”, “Держава”, “Закони”, “Тімей” ввів поняття андрогінії і висловив думку про додаткову стать, розглядав сімейно-шлюбні взаємини, підійшов до ідеї рівноправ'я статей, тому його називають першим античним “феміністом”. В основу своєї теорії вчений поклав міф про андрогінів (від грецької “andros” – чоловік і “gune” або “gynaikos” – жінка) – істот, що володіли властивостями і жінок, і чоловіків. Зевс прогнівався на людей за їх сміливість та неслухняність й розділив на дві половини. Таким чином, чоловіки і жінки – це дві половинки єдиної людини, лише з'єднавшись (коли покохають один одного), вони можуть знайти цілісність. Платон пропонував встановити норми поведінки в шлюбі – зокрема, обмежити народжуваність: чоловіки повинні мати дітей тільки у віці від 30 до 55 років. Надлишок населення необхідно переселяти в колонії [1, с. 9].

Ставлення до жінки у Платона було суперечливим: з одного боку, негативним, оскільки він вважав її нижчою істотою, а любов чоловіка до жінки вимушеною і також низькою в порівнянні з любов'ю-дружбою до чоловіка (першу він назвав “вульгарною Афродітою”, а другу – “небесною Афродітою”). Якщо чоловік був боягузом і нечесною людиною, то після смерті його душа переходить у жінку. З іншого боку, це ставлення було позитивним: в ідеальній державі, яку він описав, жінка могла брати участь у всіх справах нарівні з чоловіком, Платон звільняв її від необхідності вести господарство, вважав її професійні здібності рівними чоловічим (жінки могли бути навіть філософами і воїнами), а виховання дітей ставив в обов'язок рівною мірою обом статям [7, с. 10].

Ці ідеї пізніше можна зустріти в працях багатьох фахівців. Аристотель Стагирит (384-322 рр. до н. е.), на відміну від Платона, виступає швидше “антифеміністом”, виражаючи погляди його часу. Розробив ідеї про: а) закони та шлюб; б) стосунки між чоловіком і дружиною у сім'ї; в) питання обмеження народонаселення; г) способи скорочення надлишку народонаселення; г) роль жінки та

чоловіка в суспільстві; д) розподіл праці між статями; е) в цілому погляди на суть чоловіка і жінки, висловлені в таких творах, як “Політика”, “Про виникнення тварин” тощо [7].

Так, Аристотель вважав, що гармонійні взаємини в суспільстві можливі, тільки якщо населення буде достатньо нечисленним, а тому необхідно його врегулювати: а) за допомогою заборони чоловікові мати дітей до 37 років, а жінці – до 18 років (мається на увазі зрілість для чоловіка соціальна, а для жінки – біологічна, в чому теж простежується різне ставлення до статей); б) шляхом убивання хворих дітей (і це слід узаконити); в) встановленням для кожної сім’ї норми, скількох дітей вона може мати.

Взаємини дружини і чоловіка, на думку Аристотеля, повинні бути стосунками між рабом і паном. У сексуальних взаєминах, так само як і у всьому іншому потрібно дотримуватися етичного принципу арете (“середини між двома пороками”): самоволодіння – це середина між розбещеністю і бездушною тупістю. Єдиний сенс розділення статей – народження дітей, а призначення жінки – виношувати потомство і вести домашнє господарство. У сім’ї чоловік і дружина мають різні обов’язки, не втручаються в справи один одного, різні норми поведінки (для жінки є чеснотою, наприклад, мовчання, для чоловіка, навпаки, – активність). Чоловік і жінка – не рівні істоти. Жінка дає дитині тіло, чоловік – душу, чоловік – норма, жінка – відхилення від неї, чоловік вищий, жінка нижче за своєю природою, чоловік володарює, жінка підкоряється тощо [7].

Історична спадщина “природної природності” нерівності чоловіків і жінок до сьогодні відтворюються в гендерних стереотипах. Відмінність норм поведінки, розподіл праці між чоловіками і жінками, своєрідність статі, порівняння однієї статі з іншою – еталоном, навіть думка про необхідність регулювання народжуваності (хоча і не за допомогою убивання новонароджених) – це проблеми, які і зараз актуальні для гендерної психології.

Отже, можна вважати, що у сучасному суспільстві існують та реалізуються гендерні уявлення і стереотипи, що склалися та культивувалися у людей у процесі історичного розвитку суспільства в цілому.

У епоху Відродження XV століття в утопії Томаса Мора “Золотій книзі” описана ідеальна держава, в якій заняття чоловіків і жінок не розрізняються: це наука, мистецтво, суспільна, а також релігійна діяльність (як священики), служба в армії (тільки разом з чоловіками). На вищих посадах можуть знаходитися і чоловіки, і жінки. Шлюб заснований не на любові, а на схожості характерів, подружні пари підбирають батьки. Тому культивуються майбутні гендерні проблеми: рівність здібностей чоловіків і жінок до різних занять і до навчання, а також лідерських здібностей; ставиться також проблема гендерних взаємин [1].

Томмазо Кампанелла у XVI столітті в “Місті сонця” малює ідеальне місто. Освіта та одяг чоловіків і жінок не розрізняється (вони навчаються військовому мистецтву), проте заняття різні: чоловіки виконують важку фізичну роботу, а жінки народжують дітей при відсутності сім’ї. Існує проблема підбору партнерів для народження дітей, яка вирішується за допомогою астрології, але рішення ухвалює тріумвірат начальників, що регулюють народжуваність у суспільстві. Таким чином, Т. Кампанелла висловив ідею про рівність здібностей статей, вказав на вплив подібності в одязі, на подібність характеристик особистості та поведінки, жорстко регламентував гендерні ролі.

Надалі декілька цікавих ідей, що стосуються гендерної статі, висловив Жан-Жак Руссо у XVI столітті. Він проаналізував подібності та відмінності статі, висловив уявлення про різні норми поведінки для чоловіків і жінок (що пізніше буде назване “гендерними стереотипами”), а також міркував про особливості освіти жінок і чоловіків, взаємини в шлюбі. На думку Ж. Руссо, рівність, подібність чоловіків і жінок полягає в їхній схожості як біологічних істот, представників людського роду: схожі органи, потреби і здібності. Проте як суспільні істоти вони не рівні, що пояснюється їхніми вродженими характеристиками (остання ідея навряд чи прийнятна в сучасному суспільстві). Відповідно, різні і норми поведінки (“чесноти”): для чоловіка – це відвертість, прямота, сумлінність, самостійність думок, правдивість, а для жінки – сором’язливість, хитрість, кокетство; жінка володіє витонченим і проникливим розумом, тому вона здатна здобути освіту, причому не тільки у сфері того, як вести

домашнє господарство і виховувати дітей. Шлюб укладається подружжям на основах любові, партнери мають самостійно вибирати майбутнього чоловіка/дружину [1].

Еммануїл Кант на початку XIX століття розділяв чоловіків і жінок, по-перше, за характером участі в політичному житті і, по-друге, за характеристикою особистості та поведінки. Чоловікам властиве активне громадянство (участь в ухваленні політичних рішень, незалежність думок), а жінкам – пасивне (об'єкт управління). Деякі якості жінки пов'язані з народженням дітей (вона боязлива, слабка), інші – з її роллю облагороджування суспільства (добра, красномовна, розсудлива, з виразною зовнішністю). Гендерні стереотипи, висловлені Е. Кантом, культивуються і в сучасному суспільстві: поширена думка про те, що жінки не здатні ухвалювати політичні рішення, їхні властивості пов'язані з біологічним і культурним призначенням [2; 3].

Таким чином, часто мислителі минулого відзначали відмінність чоловіків і жінок, але причина цих відмінностей здавалася їм природною, тому гендерні стереотипи в історичному розвитку починають складатися та виділятися мислителями як на основі типологічної будови організму чоловіка та жінки, їхньої функції та ролі в суспільстві.

У 1958 році психоаналітик Роберт Столлер, який працював в університеті Каліфорнії (Лос-Анджелес, США), ввів термін “гендер” – соціальний вияв приналежності до статі або “соціальна стать”, у 1963 році вчений виступив на конгресі психоаналітиків у Стокгольмі з доповіддю про поняття соціостатевого (гендерного) самоусвідомлення. Його концепція ґрунтувалася на розподілі “біологічного” та “культурного” вивчення статі (англ. *sex*) і являла собою предметну область біології та фізіології, а аналіз поняття гендера (англ. *gender*) – може бути розглянутий як предметна область досліджень психологів та соціологів. Термін “гендер” (соціальна стать як продукт культури) з'явився порівняно недавно, у 1975 р., проте в науці і раніше існували розробки, ідеї, які ми можемо зарахувати до цієї сфери психології [2].

Варто згадати видатного психолога XIX століття Артура Шопенгауера [3], який звернув увагу на відмінність психічних процесів чоловіка і жінки: для чоловіків характерна абстрактність, для жінок –

конкретність. Чоловікам зрозуміла абстрактна ідея справедливості, а жінки співчувають конкретній людині. Крім цього, А. Шопенгауер висловлював думку, яка не втратила актуальності до цього часу, що діти повинні народжуватися в результаті любові, кохання між чоловіком і жінкою, інших основ шлюбу науковець не визнавав.

У цей час у багатьох країнах Заходу змінилася ситуація в суспільстві. У Франції, Англії і США набрав розмаху рух за звільнення жінок. Поняття фемінізм (від латин. *Femina* – жінка) з'явилося у французькій мові в першій половині XIX ст., а в 1830 р. – “емансипована жінка” (від латин. *eman-cipatio* – звільнення). Учасниками цього суспільного руху є і жінки, і чоловіки. Напрямом боротьби – надання жінкам рівних із чоловіками прав виборчих, економічних (участь у суспільному виробництві), на здобування освіти і сексуальних свобод [6].

У середині XIX ст. в Англії активно розвивається рух суффражисток (від англ. *suffrage* – голосування). Вони відстояли право участі в муніципальних виборах, але тільки для незаміжніх жінок, що платять державні податки. У 1867 р. у Лондоні було створено перше міжнародне жіноче суспільство. Його президентом став чоловік – відомий учений і громадський діяч Джон Стюарт Мілль [6].

Найбільшого успіху феміністки досягли в США: їм дозволили бути шкільними вчителями, і до кінця XIX ст. серед вчителів суспільних шкіл дві третини становили жінки. Виборчих прав довелося добиватися довше. Важливо, що боротьба за права жінок йшла паралельно з боротьбою за відміну рабства. Політичні вимоги висувалися паралельно з економічними і з вимогами надати право на освіту. Але фемінізм протягом усієї історії був у різних проявах [5].

Феміністичний рух часто звинувачують у тому, що його метою стає теза “догнати і перегнати” чоловіків, але це не зовсім відповідає дійсності. Виразники феміністичних ідей усвідомлюють, що жіночі проблеми виступають у комплексі з чоловічими, що досягнення соціальної рівності статей можливе лише за умови піднесення свідомості як чоловіків, так і жінок. Великою мірою завдячуючи феміністичному руху, ми на цей момент живемо в період *третьої гендерної революції*, так званого біархату. Сьогодні поступово пом'якшуються і знімаються табу щодо сексуального життя жінки.

Наприклад, втрата цноти до шлюбу вже не вважається страшним горем та соромом, як це було в період патріархату. Але біологічно обґрунтована заборона на проміскуїтет є і, напевно, залишиться актуальною.

Таким чином, аналіз зазначених історичних прикладів показує, що гендерний розвиток членів суспільства мав свої специфічні особливості та критерії оцінки, за якими надалі і склалися гендерні уявлення, стереотипи, ролі чоловіка та жінки, їхні права і свободи. У психології жіночі та чоловічі ролі визнаються рівнозначними, хоча і різними за змістом. При аналізі детермінант статевих розходжень як біологічні, так соціокультурні чинники є значущими. Сучасна реальність полягає в тому, що існують не лише статі, а й статеві типи (фемінінні чоловіки, маскулінні жінки, андрогени), тому більш перспективним є вивчення схожого і відмінного не між біологічними статями, а між статевими типами чоловіків і жінок. Наявність статевих типів ставить питання про те, що фемінінним чоловікам та маскулінним жінкам не варто суворо дотримуватися наявних гендерних стереотипів. Жорстка чоловіча чи жіноча соціалізація може принести їм лише шкоду.

Список використаної літератури:

1. Антология гендерной теории / Сост. и комментарии Е. И. Гаповой и А. Р. Усмановой. – Минск, 2000. – С. 34-46.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология. – Оренбург, 2000. – 318 с.
3. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 320 с.
4. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. – С. 384.
5. Клецина И. С. От психологии пола к гендерным исследованиям в психологии // Вопросы психологии. – 2003. – С. 61-78.
6. Клецина И. С. Развитие гендерных исследований в психологии на Западе // Иной взгляд: Международный альманах гендерных исследований. – 2001, Март. – С. 18-21.
7. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. – М., 1999. – 312 с.